

“Sesimiz”de Niyazi Berkes

Gökhan AK

Yrd.Doç.Dr., Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

E-mail: gokhan.ak@nisantasi.edu.tr

Geliş Tarihi: 15/02/2015 Kabul Tarihi: 10/07/2015

ÖZ

AK, Gökhan, “*Sesimiz*”de Niyazi Berkes, CTAD, Yıl 11, Sayı 22 (Güz 2015), s. 393-416.

Niyazi Berkes, Osmanlı-Türk toplumunun Batılılaşma, modernleşme, sekülerleşme sürecinde geçirdiği değişim, dönüşüm ve ilerlemeleri toplumbilim, iktisat, siyaset ve kültür açılarından irdeleyen bir Türk düşünürüdür. Bu amaçla Berkes, tarihsel çatışma perspektifi ve tarihsel gelişim üzerine olan analizlerinde özellikle diyalektik yöntemi kullanmıştır. 1952 sonrası çıkmak zorunda kaldığı yurtdışında ise Berkes, bilimsel çalışmalarını esas olarak Osmanlı-Türk modernleşmesinde din-çağdaşlaşma çatışmasının etkileri üzerine yapılandırmış ve bu yolda yaptığı sayısız ve farklı türde yazın çalışması ile Türk düşünce tarihinde önemli yerini almıştır. Bu anlamda Niyazi Berkes’in yazın hayatı 1952 öncesi ve 1952 sonrası olarak ikiye ayrılabilir. Bu bağlamda, yurtdışındaki 1950’li yılları yazın anlamında ülkesinden uzak, verimsiz geçiren Berkes, Türk düşünce hayatında 1960’larda Yön ile yakaladığı yeniden doğuşu, 1970’lerde Cumhuriyet gazetesi ve Sesimiz dergisindeki yoğun yazın faaliyetleriyle sürdürmüştür. Ancak Niyazi Berkes’in fikriyatı üzerine yapılan çalışmalarda görülmüştür ki, genelde fikriyatının ana damar konuları olan laiklik, sekülerleşme, çağdaşlaşma, demokrasi olguları üzerinde Berkes’in 1970’lerdeki çalışmalarına çok fazla referans verilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle, bu çalışmanın ana amacı, ileride Berkes fikriyatı üzerine yapılacak çalışmalara katkıda bulunmasını ve araştırmacılara yeni bakış açıları yaratmasını sağlamak amacıyla, 1970’lerin sonlarında Niyazi Berkes-Sesimiz dergisi ortaklığının irdelenmesi ve ortaya konulması olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Niyazi Berkes, Sesimiz, Laiklik, Çağdaşlaşma, Sekülerleşme.

ABSTRACT

AK, Gökhan, **Niyazi Berkes in the “Sesimiz” Periodical**, CTAD, Volume 11, Issue 22, (Fall 2015), pp. 393-416.

Niyazi Berkes is a Turkish intellectual who studied on the change, transformation and progress that Ottoman-Turkish society had gone through during the process of Westernization, modernization and secularism regarding social sciences, economy,

politics and culture. Following this goal, Berkes used particularly dialectic method in his analyses regarding historical conflict perspective and progress. Following 1952 when he was forced to leave Turkey, Berkes founded his works mainly on the impacts of the conflict between religion and secularism in the Ottoman-Turkish modernization, and with various literary works in this line he made his significant place in the Turkish intellectual history. In this respect it is possible to divide Berkes' intellectual life in two main periods taken the year 1952 as a milestone. Thus, Berkes who spent his abroad years in 1950's was unfruitful regarding writing and carried on the rebirth he caught in the Turkish intellectual life in the 1960's with *Yön* with intense methods for writing in the 1970's in *Cumhuriyet* newspaper and *Sesimiz* (*Our Voice*) periodical. However, it is noticed that not many references regarding his works in the 1970's used in the papers, thesis or whatsoever concerning Niyazi Berkes's intellectual life and thinking in line with his main vein themes of intellectual perspective such as laicism, secularism, modernization, democracy. Therefore, this study mainly aims to examine and put forward to the partnership between Niyazi Berkes and *Sesimiz* periodical at the end of 1970's in order to bring new perspectives to the researchers and contribute to the further studies regarding Berkes' intellectual life and way of thinking.

Keywords: Niyazi Berkes, Sesimiz, Laicism, Modernization, Secularism.

“Bir toplumun gerçekten gelişmiş olması, en başta onu yönetenlerin, karar yetkisinde olanların çok okuması, okuduklarını iyi anlaması, iyi kavraması ve kişiliğini sürekli olarak geliştirmesi, bencilliğin, kişisel [çıkar] tutkusunun üstüne çıkabilmesi, onları yenebilmesi koşuluna bağlıdır.”¹

Giriş

Ülkelerin düşünce tarihlerinde, entelektüellerin çeşitli dönemlerde farklı nedenlerle değişik yayımlarla olumlu birliktelikler oluşturdukları ve fikriyatlarının temellerini oluşturan görüşlerini bilim dünyası, akademik camia ve kamuoyuyla bu şekilde paylaştıkları sıkça görülen bir durumdur. Türk düşünce hayatında da önemli bir yere sahip olan toplumbilimci Prof. Dr. Niyazi Berkes'in, 1969 ile 1982 yılları arasında yayımlanmış bir kültür ve sanat dergisi olan ve düşünce dünyamız tarafından da pek bilinmeyen *Sesimiz* dergisiyle 1970'li yılların sonlarında gerçekleşen entelektüel birlikteliği böylesi bir düşün ortaklığıdır.

1 M. Rauf İnan, “Az Gelişmişliğin Nedeni”, *Sesimiz*, Sayı 106, Mayıs 1978, s. 12.

Ancak bu beraberlik, hem Niyazi Berkes'in fikriyatı hem de kurulan birlikteliğin bağlamı açısından bazı dikkate değer özellikler taşımaktadır. Nitekim Niyazi Berkes'in 1978-1980 arasında *Sesimiz* dergisinde yazdığı yazılar, onun fikriyatında önemli bir yer tutmaktadır. Keza bu yazıları, yurdundan onlarca yıl uzakta yaşamaya sürgün edilmiş ve düşününde de bu dönemde artık zirveye ulaşmış yaşlı bir Türk düşünürünün, ülkesinin sosyo-politik sorunlarından yine de kopamamaya -çok uzaklardan da olsa- Türkiye'nin güncel entelektüel yaşamına katkıda bulunma çabaları olarak görmek mümkündür. Ayrıca, Niyazi Berkes'in *Sesimiz* dergisi ile 1978'den başlayarak iki yıl süreyle kurduğu bu ilginç birlikteliği, neredeyse 70'li yaşlarına varmış bir düşünürün 1970'li yılların sonlarında yeniden doğuş alıştırmaları olarak değerlendirmek de olasıdır.

Zira 1948 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tasfiyeleri² olarak bilinen süreç sonrasında 1952 yılında Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan ve sonraki yıllarda akademik faaliyetlerini Kanada'da sürdüren Niyazi Berkes, 1960'lı yıllarda Türk düşünce hayatına *Yön* gazetesi ile *tekrar* girmiş, ancak 1967 yılında burada son yazısını yazmıştır. Bundan sonra Niyazi Berkes, 1970'li yıllarda Türk entelektüel camiasına 1974-1980 arasında *Cumhuriyet* gazetesindeki yazılarıyla ulaşabilmiş olsa da, onun Türkiye'de dergi alanında tekrar doğduğu yazın ortamı *Sesimiz* dergisi olmuştur. Bu anlamda, Niyazi Berkes'in 1970'li yıllarda *Sesimiz* dergisiyle kesişen düşün dünyası bağlamında gerçekleşen entelektüel ve düşünsel birlikteliğinin Berkes'in akademik/entelektüel kimliği ile fikriyatı kapsamında irdelenerek ortaya konulması, bu çalışmanın ana amaç ve hedefini belirlemiştir.

Niyazi Berkes'in Akademik/Entelektüel Kimliği ve Yazın Dünyası

Tüm çalışmalarını Cumhuriyet devrimlerini koruma davası uğruna verilen bir savaşım olarak gören Niyazi Berkes, uzun yıllar yurdundan uzak yaşamayı göze almış bir bilim insanıdır. Ancak Berkes, bir politik sürgün olarak neredeyse yaşamının yarısını yurtdışında geçirmesine rağmen, Türkiye'nin sorunlarından uzak kalmamış; ülkesinin geçirdiği değişim/dönüşüm ve çağdaşlaşma çabalarını duyarlılıkla izlemiştir. Bu anlamda Berkes, Türkiye'nin gelişim ve çağdaşlaşmasının tarihsel İslam-Osmanlı sosyo-politik gelenekleri çerçevesinde incelenmesinde büyük katkıları olmuş, Atatürk devrimlerini kavramada tarihle

2 Anılan olaylara ilişkin ayrıntılı bir kaynak olarak bkz. Mete Çetık, *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998; Gökhan Ak, "Türk Düşününde Yersiz Yurtsuz Bir Yalnızlık: Niyazi Berkes", *Motif Akademi*, (Dosya: Kıbrıs Özel Sayısı-II), Sayı 2 (2013/2), s. 196-217.

bilinçli ve tarafsız bir bağ kurulması gerektiğini savunmuştur.³ Böylece Berkes, özellikle bu alanlarda yaptığı kapsamlı ve yetkin çalışmalarla Türk düşünce hayatında mümtaz yerini almış önemli bir toplumbilimcidir.

21 Ekim 1908'de Kıbrıs'ın Lefkoşe kentinde doğan Niyazi Berkes, ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamayı müteakip, 1923 Lozan Antlaşması sonrası ailesiyle göçtüğü Türkiye'de sırasıyla 1928'de İstanbul Sultanisi'ni,⁴ 1932'de İstanbul Darülfünunu (Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirir. Akademik çalışmalarına 1935'de İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji asistanı olarak başlayan Berkes, aynı yıl burslu olarak gönderildiği ABD'nin Chicago Üniversitesi'nde 1939'a dek sosyoloji doktorası eğitimini sürdürür. Yaklaşmakta olan II. Dünya Savaşı bahanesiyle doktorası yarıda kesilerek Türkiye'ye döndürülen Niyazi Berkes, 1939 Eylül'ünde DTCF'de sosyoloji asistanı olarak göreve başlar. Doçentliğe kadar yükseleceği bu Fakülte'deki akademik çalışmalarını 1948'e değin sürdürür.⁵

Niyazi Berkes, 1930'lardan itibaren çalışkan, üretken ve duyarlı genç bir bilim insanı sorumluluğuyla toplumbilim, köy sosyolojisi, din-çağdaşlaşma çatışmasından kaynaklı konular ve Osmanlı-Türk toplumunun yapısal özelliklerine yönelik araştırmalar yapmış, yayımladığı telif eserlerinin yanında dönemin *Aylık Siyasal Bilgiler (Mülkiye)*, *Ülkü*, *Yurt ve Dünya*, *A.Ü. DTCF Dergisi*, *Ant*, *Tan*, *Vatan* gibi dergi ve gazetelerinde toplumsal ve güncel sorunlarla ilgili yazılarıyla da dikkati çekmiştir. Ancak 1930'lu ve 1940'lı yıllar, Türkiye açısından birçok sosyo-politik ve ekonomik huzursuzlukla dolu yıllardır. Bu yılların, zamanın entelektüel ve aydınları üzerindeki siyasal baskıları da azımsanmayacak kadar fazladır. Bu nedenle, döneminin birçok düşün insanı gibi Berkes'in de fikir ve ifade özgürlüğü kısıtlanmaya başlamıştır. Zira Berkes'in yazılarıyla eleştirdiklerinin başında zamanın resmi makamlarının anti-demokratik tutum ve politikaları, yönetici ve sivil egemen sınıflar içinde yerleşmiş ve 1940'larla tekrar yükselişe geçmiş muhafazakâr kesimler ve bunların bir takım girişimleri gelmektedir. Bu da, onun düşününün dönemin yönetici ve sivil egemen

3 İnan Özer, "Niyazi Berkes", *Türk Toplumbilimleri-1*, Ed. Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 239.

4 Günümüzdeki İstanbul Erkek Lisesi'dir.

5 Niyazi Berkes, 31.10.1939 tarihinde 35 lira maaşla A.Ü. DTCF'de felsefe asistanı olarak göreve başlamıştır. DTCF tasfiyeleri kapsamında ise, 12.01.1948 tarihinde üniversite öğretim mesleğinden çıkartılmıştır. Ayrıntı için bkz. A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası'nda (Dosya No: 144) bulunan ve A.Ü. DTCF Dekanlığı'nın A.Ü. Rektörlüğü'ne gönderdiği 14 Ekim 1975 tarih ve 9941 sayılı yazı ekindeki Niyazi Berkes'e ait Hizmet Belgesi.

sınıflarınca baskı altına ve doğrudan hedef alınmasına yol açmıştır. Bir süre sonra bu kesimlerin anti-demokratik girişimleri, Niyazi Berkes için akademik hayattan tasfiyeye kadar varmıştır.⁶ Sonuçta da Maarif Vekilliği'nce görevden almalar, soruşturmalar, davalar gibi adli ve idari süreçlerle Berkes'in bilim yapması engellenmiş, en sonunda 1948'de TBMM'de Ankara Üniversitesi bütçesi görüşülürken kadrosu lağv edilerek öğretim görevinden ve DTCF'den uzaklaştırılmıştır.

Türk siyasî tarihinde 1940'lı yıllara "1948 DTCF Tasfiyeleri" olarak damga vuran, ancak günümüzde artık iyice zihinlerden ve dikkatlerden uzaklaşmış olan bu hukuksuz ve yanlı olaylar zincirinden sonra işsiz kalan ve Türkiye'de yaşam hakkı da kalmadığını gören Niyazi Berkes, 1952'de Kanada'dan aldığı bir teklifi değerlendirerek Türkiye'yi terk etmiş ve Kanada/McGill Üniversitesi İslam Araştırmaları Enstitüsü'nde öğretim görevine başlamıştır. Yirmi üç yıl bu Enstitüde çalışan Berkes, 1975'de uluslararası "Emeritus Profesör" unvanını alarak emekli olmuş ve İngiltere'ye yerleşmiştir. Burada 1988'de ağır bir kalp krizi sonucu yaşama veda eden Niyazi Berkes, yurtdışında politik bir sürgün olarak bulunduğu 1952-1988 döneminde Türkiye'ye -kendinden kaynaklanmayan sebeplerle- kesin dönüş yapamamıştır. Ancak bu dönemde yurt hasretini de gerek kısa ziyaretler, gerekse Türk düşünce hayatına Türkçe eser ve yazılarıyla yaptığı katkılarla gidermeye çalışmıştır. Berkes'in uzun soluklu yazın yaşamında 1978-1980 yılları arasında yazılarıyla yer aldığı *Sesimiz* dergisi dönemi de, böylesi bir sürecin ürünüdür.

Tüm entelektüelleri olduğu gibi, Niyazi Berkes'i de yaşadığı dönemlerden çağdaşı aydın, entelektüel ve siyasilerden ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Gerek söz konusu sosyo-politik dönemlerin, gerekse bu dönemlerin entelektüel ve siyasetçilerinin Berkes'in entelektüel kimliği ile fikriyatı üzerinde köklü etkileri

---

6 Berkes'in şu satırları, o dönemin siyasal ve ideolojik konjonktürü içinde onun neden fikir ve ifade özgürlüğünün kalmadığını anlatmaya yeterlidir; "Yirmi yıllık Kemalist rejiminin deneylerinden sonra o zamanın fikirlerinin artık tarih sayfalarına geçmiş olmaktan başka bir değerleri kalmamıştı. Bu tarihe geçmiş fikirleri bile bilmekten mahrum olan şimdikilerin sözcüleri için toplumsal değerler sadece bir politika ve kazanç aracı oldu. Kimisi dini, kimisi ırk duygularını, kimisi sınıf ve bölge ayrılıklarını, kimisi siyasî mevki sahiplerini ele alıp sömürmekten, ülke yüzeyinde küme küme kin yağmaları tutuşturmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hiçbirinin ne din, ne milliyet, ne ekonomi, ne devlet alanlarında yapıcı ve olumlu bir görüşü vardı. Ulusal birliği yer yer kundaklayan bu kudurganlık içinde Kemalist geleneğe aykırı yolda yürümeyen, düşünmeyen ve söylemeyenlerden başkasına hürriyet yoktu; fakat onun dışında bütün kemiksiz dillere sonsuz bir uzanma hürriyeti vardı. Bu devrin aynı derecede utandırıcı yanı, aydınların çoğunun bu rezalet karşısında susması, varacağı sonuçlara karşı umursamazlığı olmuştur." Bkz. Niyazi Berkes, *İkiyüç Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s. 146-147.

olduğu da açıktır. Bu etkilerin esas sonucu, Berkes'in ömrü boyunca herhangi bir siyasî teşekküle üye veya benzeri bir aidiyete girişmemesi olmuştur.⁷

Berkes'in, yaşamında birçok değişik ve dramatik tecrübeyi üst üste edinmesine rağmen, akademik ilgilerinde ve bunları ele alış tarzındaki süreklilik vurgulanmaya değerdir. Her bir ve ayrı konu, onun eser ve yazılarında sosyal bilimlerin önemli bir problemiyle bağlantılı olarak belirmektedir. Berkes, bu problemlere aranan cevapların sosyolojik, toplum-bilimsel, tarih-bilimsel, ekonomik ve kültürel yönlerini kendi akademik disiplini içerisinde ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla onun geniş bilimsel ilgileri, sadece eğitimini aldığı felsefe ve sosyoloji ilimlerinden türemeyecek kadar da çeşitlilik göstermektedir.

Türkiye'nin daha demokratik ve çağdaş bir hukuk devleti olmasına ilişkin arzu ve beklentileri, bir sosyolog, toplumsal tarihçi, iktisatçı ve düşünür olarak⁸ Niyazi Berkes'in yaşamının her dönemindeki temel vazgeçilmezleri olmuştur. Dolayısıyla Niyazi Berkes'i, yalnızca akademik bir şahsiyet ya da Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimcilerinden biri olmasının ötesinde, Türkiye'ye ilişkin kaygıları olan, siyasî bir perspektife sahip bir kişi olarak da görmek bu anlamda faydalı olacaktır.⁹

Fikir yaşamında çeşitli boyutlarıyla birçok kez incelediği Mustafa Kemal ve Atatürk, Berkes'in yaşamının ve benliğinin geliştirdiği "Mustafa Kemal"dir. Bu

---

7 Niyazi Berkes için düşünce, ifade ve akademik özgürlük her şeyin üzerindedir. Bu anlamda Berkes, gençliğinden itibaren politika oyunlarını ve politika avcılarını çeşitli vesilelerle ve çoğu kez de acı biçimde tecrübe etmiş ve sıkça eleştirmiştir. Bu anlamda, Berkes'in tüm yaşamı boyunca siyasete mesafeli ve temkinli bir yaklaşım içerisinde bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla Berkes, fikriyatından hiçbir şekilde ve hiçbir kimseye ödün vermemek amacıyla, yaşamı boyunca hiçbir siyasî hareketin içinde yer almadığı gibi, hiçbir siyasî teşekküle de üye olmamıştır. Bu durumun açık göstergelerinden biri de, Berkes'in, *Siyasî Partiler* (1946) başlıklı eserinin Önsöz'ünde yer alan ve kendisini, "*Hiç bir partiye mensup olmıyan, fakat demokerasiye inanan7bu eserin yazarı*" olarak tasvir ettiği ifadelerdir. Bkz. Niyazi Berkes, *Siyasî Partiler: İngiltere, Amerika, Fransa ve Amerikada*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul, 1946, s. 1.

8 Doğan Özlem, "Niyazi Berkes'in Bilim Anlayışı", *İz Brakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*, Yay. Haz. İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, KKTC, 2000, s. 145.

9 Berkes için Türkiye'de sosyalizmin gerçekleştirilmesinden önce, toplumsal yapının tümüyle ulusçu ve gelenek-dışı olması gerekmektedir. Bundan dolayı da, tarihsel-toplumsal alana verdiği öncelik nedeniyle Berkes, aydınların sosyalist yanlılarından daima uzak durmaya çalışmıştır. Bu anlamda vurgulamak gerekir ki, Kemalist dünya görüşünün sosyalleştirilmesinde Berkes fikriyatında etkili olan düşünüş biçimi "sosyalizm" olmuştur. Bkz. Cumhur Aslan, "Türk Çağdaşlaşmasının Düşünürü Olarak Niyazi Berkes", *Niyazi Berkes'in Sosyoloji Anlayışı*, Mehmet Devrim Topses, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 5-6.

Mustafa Kemal figürü, bir ömür boyunca Berkes'in kişiliğinde ve düşüncelerinde yaşayan Mustafa Kemal'dir. Fikir hayatı boyunca tanımaya, tanımlamaya ve tanıtmaya çalıştığı Mustafa Kemal, Atatürk ve Kemalist dünya görüşü, Berkes'in en az yarım yüzyıllık araştırma ve incelemelerinin tutarlı çizgisinin anladığı ve anlatabildiği ölçüdeki olgulardır. Nitekim Oktay'a göre de, Atatürk'e ve devrimlerine her zaman coşku ile sahip çıkmış ve birçok yönden tipik bir Cumhuriyet aydını olarak kalmış¹⁰ Niyazi Berkes'in entelektüel kişiliğinin başlıca yapı taşlarından biri de sol Kemalist dünya görüşü olmuştur.¹¹

Niyazi Berkes'in yazın hayatı, 1952'de Kanada'ya gitme öncesi ve sonrası olarak iki ana dönemde incelenebilir. Bu iki dönemin de, hiç kuşkusuz birbirinin içerisine giren, örtüşen düşünsel zenginlikleri bulunmaktadır. Bu anlamda, Berkes'in birinci yazın dönemini 1929-1952 yılları arasındaki dönem olarak saptamak mümkündür. Bu ilk dönemde Berkes, fikriyatında daha çok toplumbilim konularına ağırlık vermiştir. Ancak 1948 tasfiyeleri ile akademiya ile Türkiye'den uzaklaştırılınca Berkes, 1952'de geride bırakmak zorunda kaldığı ülkesindeki bilimsel etkinliğine bir daha ne zaman, nasıl döneceğini bilemediği için, Kanada'da kendine yeni bir kariyer kurduktan sonra, çok daha büyük sistemlerin dinamiğine yönelmiştir.

Berkes'in ikinci yazın dönemini 1952-1988 arası olarak düşünmek mümkündür. 1950'li yılların, Berkes fikriyatının yüksek bir fikir ve söz hürriyeti ortamı bulduğu Kanada'da, yine de yazın yönünden kısır geçen yıllar olduğu görülmektedir. En başta, bu dönemde Türkiye'de Berkes'e yönelik üstü kapalı yazın ambargosunun hâlâ sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.¹²

10 Ahmet Oktay, "Aydının Ölümü", *Milliyet*, 23 Aralık 1988, s. 10.

11 Siyasî perspektifi ile ilgili olarak literatürde birçok yorum ve/veya yakıştırma yapılmış olan Berkes'in yine de siyaseten solda yer alan bir düşünür olduğunu söylemek mümkündür. Ancak ne kadar solda yer aldığı tartışmalı bir konu olup, literatürde bu konudaki görüşlerin geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Bu anlamda Berkes'e göre Kemalist dünya görüşü; "...o dönemin tarihini ve koşullarını bilmeyen yabancı gözlemcileri şaşırta bir değişim olayıdır. Kemalizm, bir düşman istilasına karşı çevrilmiş "sıradan" bir ordu savaşı olmaktan çıkıyor, en sonunda siyasal bir devrim akımı oluyor, bir cumhuriyet rejimi kuruluyor. Kuruluşundan az sonra da bu rejimin bir devrim dönemi açtığı görülüyor. Cumhuriyetin 10. yıldönümünde Kemalist devrimin sembollerini oluşturan ilkelere atıncısı olan Devrimcilik ilkesi, Kemalizm devrimini en sonda değil, en başta tanımlayan bir ilke oluyor." Bkz. Niyazi Berkes, "“İhtilal”, “İnkılap” ve Devrim”, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982a, s. 133.

12 Niyazi Berkes, demokrasi ve özgürlükler vaat ederek iktidara gelen Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu 1950'li yıllarda Türkiye'yi ve iç siyasasını yakından takip etmiş olsa da, resmi makamlarca halen kendisine "zehirli fikirler saçabilecek komünist" algısıyla yaklaşıldığından, gayri-resmi ve örtük bir boykotun baskısı altında, bu dönemde Türkiye'de çok sükut bir yayın etkinliği içinde olmuştur.

1960'lı yıllar ise, Berkes'in fikriyatında ve yazın yaşamında oldukça önemli yıllardır. Bu dönem onun, 1960'ların sol muhalif gazetesi *Yön* ile birlikte Türk fikir dünyasına adeta yeniden doğduğu, Türkiye'de aktif yazın dönemine tekrardan dönüş yaptığı parlak bir dönemdir.¹³ 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortamın da olumlu etkileriyle, Türkiye'de bu dönemde söz ve ifade özgürlüğünün bir hayli arttığı, sola karşı onlarca yıldır süre gelen baskıların minimize olduğu bir süreç başlamıştır. 1967'de *Yön*'de son yazısını yazan Berkes, halen yurtdışında olmasına rağmen, Türk düşün hayatında bu *tekrar* tanınmışlığın verdiği ivmenin desteğiyle, 1970'li yıllarda *Cumhuriyet* gazetesinde 44 yazı yazmış, 1970'li yılların sonlarında ise, 1969'dan beri yayımda olan *Sesimiz* dergisi sahibi Hasibe Ayten'den aldığı davetle anılan dergiye iki yıl boyunca, o dönemde yaşadığı İngiltere'den yazılarını yollamıştır.¹⁴

Yine de 1960'lı yıllarda Türk toplumsal tarihini konu alan tartışmalarda Doğu Despotizmi, Osmanlı toplumunun tanımlanması, Osmanlı toplumunda feodalizm niteliği, Osmanlı-Türk batılılaşması gibi konularda öne sürdüğü görüşler ve yaptığı yorumlar ile dönemin düşünce gündeminde önemli bir yer işgal eden Niyazi Berkes'in, buna mukabil 1970'li yılların Türkiye fikri ve kültürel kamuoyunda, önceki döneme nazaran daha sınırlı bir yer işgal ettiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde Berkes, Türkiye'de daha çok gündelik/aktüel sosyo-politik konular ve sorunlar etrafında *Cumhuriyet* ve *Sesimiz*'deki yazılarıyla görünürlük kazanmıştır. Her ne kadar *Türkiye'de Çağdaşlaşma*¹⁵ başlıklı başyapıtı 1973'de Türkçe'ye kazandırılıp Türk entelektüel camiasının kullanımına sunulmuş olsa da, Berkes'in ve bu önemli başyapıtının Türkiye'nin 12 Mart 1971 askerî darbesi sonrası yıllarda içine girdiği iç-çatışmalar yüklü, bunalımlı sosyo-

13 “Niyazi Berkes'in Türk düşünce tarihinde işlevsel bir önemi vardır. Ancak bu önem açıklıkla belirlenmemiştir. Üstelik Niyazi Berkes iki kez, yirmi yıllık arayla Türk düşünce hayatına etkin müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerden biri 1940'lı yıllarda, diğeri de 1960'lı yıllarda gerçekleşmiştir.” Bkz. Kurtuluş Kayalı, “Hocam Niyazi Berkes'in Ardından”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 11, Sayı 62, Şubat 1989, s. 7.

14 *Sesimiz* dergisinin kurucusu ve sahibi Hasibe Ayten ile 14 Ekim 2013 tarihinde evinde bu konular üzerine bir görüşme yapılmıştır. Anılan görüşmede Ayten, Niyazi Berkes'le ilk tanışmasını aktarmıştır. Buna göre Ayten, dergide yazılarının yayımlanmaya başladıktan bir süre sonra Berkes'in Türkiye'ye yaptığı bir ziyarette, derginin o tarihte Ankara'daki yayın merkezine de bir ziyarette bulunduğunu aktarmıştır. Berkes'le bu vesileyle tanıştıklarını belirten Ayten, Berkes'in oldukça kibar, zarif, nezaketli ve beyefendi görünümlü bir yapısının olduğunu, bunlara ilave olarak konuştukça ortaya çıkan hayli etkileyici bir karakterinin gözlemlendiğini ve yine Berkes'in -her resminde tanık olunabileceği gibi- Ayten'le olan bu görüşmesinde de şık bir takım elbise içerisinde olduğunu vurgulamıştır.

15 Ayrıntı için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.

politik döneminin kasveti içerisinde, Türk toplumsal hayatına ağırlığını koyup, gerekli etkiyi yine de sağlayamadığını söylemek mümkündür.¹⁶

1970'li Yıllarda Niyazi Berkes-Sesimiz Fikrî Buluşma ve Birlikteliği

1960'ların sonlarında *Yön* gazetesi ile sonlanan birlikteliği ertesinde, 1970'li yıllarda Niyazi Berkes'in yolunun Türkiye'de görüşlerine uygun dergi türü bir yayın organıyla kesişmediği görülmektedir. Bu nedenle de Berkes, 1970'ler boyunca dünya görüşüne ve fikrî anlayışına en yakın nitelikteki *Cumhuriyet* gazetesinde¹⁷ sıkça yazmıştır.¹⁸

Ancak 1970'lerin sonlarına doğru *Cumhuriyet*'te de Berkes'e yönelik örtük bir ambargonun varlığı görülmektedir. Berkes'in kendisi de bu durumdan oldukça rahatsızdır. Cumhuriyet'e gönderdiği yazıların neden basılmadığına o da bir anlam verememektedir. Zahide Gökberk'e yazdığı 5 Aralık 1979 tarihli mektupta bu duruma bir gerekçe olarak şunu getirmektedir; “[Y]azabilirim, yazacak çok şeyim var. Yalnız Cumhuriyet gazetesi yazılarımı koymuyor artık. Ya içeride benden hoşlanmayan biri var, ya da Ankara’da çıkan bir dergide [Sesimiz] Cumhuriyet’in bir haftalık ekinde çıkan ve İran olayları dolayısıyla İslâm, Müslüman dünyası, pan İslâm, Dekart ve Rönesans bile

16 “Berkes, 1970’li yıllarda baskın sol yaklaşımlara mesafeli durmuştur. 1960’lı yıllarda YÖN dergisi aracılığıyla düşün dünyası üzerinde etkili olan Berkes, aktif siyasal mücadele içinde yer almamış, somut politik söylemlerin/ tartışmaların dışında, tarihsel-toplumsal temellere odaklanan analizler yapmıştır.” Bkz. Aslan, agy., s. 5.

17 Bu yazıların ayrıntısı için bkz. Gökhan Ak, “Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 54, Sayı 2, Aralık 2014, s. 419-486.

18 Berkes, 1970’li yılların kaotik iç sosyo-politik ortamında gazete yazılarına daha önem vermektedir. Bunun ana sebebi, yurtdışında da olsa, yazdıklarını bu şekilde daha geniş kitlelere ulaştırabilme olanağıdır. Nitekim onun, Oğuz’a yazdığı 6 Mart 1981 tarihli bir mektupta bu konudaki aktarımları şöyledir; “Unesco’ca çıkarılacak kitap için adının geçtiğini iki tanıdık yazdı, ama henüz resmi bir şey yok. Velhasıl-ı kelâm bilmeden galiba bir Atatürk uzmanı olmuştum. Şu var ki benim bunların hiç birinde gözüm yok. Benim asıl isteğim, henüz daba daktilo etmediğim bir Atatürk yazımın Cumhuriyet’in Çağdaş Yayınlarında çıkmasıdır. Bu sayede daba çok okuyan olacak. Geçen sefer o mabut Mithat Paşa semineri için yazdığım 54 sahibelik yazı ne okundu, ne de yayımlandı. Oraya gelince kim okuduğunu ve nasıl bulduğunu soruşturduğum zaman kimsenin okumamış olduğunu öğrendim. Üstatlar, işin tiyatro tarafı ile o kadar meşgüller ki gönderilen tebliğleri okumaya bile lüzum görmüyorlar. Bizde bu muhterem zatlara figüranlık yapıyoruz.” Bkz. Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim: Tarihî ve Toplumsal Anılar*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2000, s. 713.

İslâmluktan gelme filân diye palavrular atan yazılarını -dolaylı olarak- eleştirmiştim. Belki ona kızmışlardır.”¹⁹

Dolayısıyla bu ifadelerden de görüldüğü üzere, Berkes’in 1970’lerin sonlarında *Sesimiz* dergisinde yazdıklarının bazı kesimleri rahatsız ettiğı aşikârdır. Bu noktada, Berkes’in fikriyatı üzerinden *Sesimiz* dergisi ile olan yazınsal ve fikrî birlikteliğinin irdelenmesine geçmeden önce, anılan dergi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

İlk sayısı Kasım 1969 ayında yayımlanan *Sesimiz* dergisi, Hasibe Ayten’in kurucusu ve imtiyaz sahibi olduğı ve Ankara merkezli aylık kültür ve sanat dergisidir.²⁰ Derginin adı ve logosu, Mart 1978’deki 104. sayıdan itibaren “Sesimiz-aylık ekin ve yazın dergisi” olarak devam etmiştir. Dergi toplamda 142 sayı yayımlanmıştır. 12 Eylül 1980 askerî darbesi ertesinde Vecihi Timuroğlu’nun bir yazısı sebebiyle 1982 yılında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı’nca derginin kapatılmasına karar verilmiş²¹ ve dergi yayın hayatına son vermiştir. Buna rağmen *Sesimiz* dergisinin, yayımlandığı on üç yıl boyunca, günümüzde seçkin yapıtlara imza atan pek çok edebiyatçının ve sanatçının da doğum yeri olduğunu vurgulamak önemlidir.²²

Niyazi Berkes, *Sesimiz*’deki ilk yazısını Temmuz 1978 tarihli 108. sayıda yayımlamıştır. Anılan dergide son olarak Ağustos 1980 tarihli 132. sayıda yazı

19 Ruşen Sezer, “Mektuplardaki Niyazi Berkes”, *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*, Yay. Haz. İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, KKTC, 2000, s. 165.

20 Hasibe Ayten, dergiyi çıkarma hikâyesini şöyle anlatmaktadır; “Çok çalışıyordum. Projeler hazırlıyordum. Çevrem genişlemeye başlamıştı. Bugün Ticaret Gazetesinde muhabir olarak işe de başlamışım. Hem kendi işimi yürütecektim hem de gazetede çalışacaktım. Deneyimli gazeteci, Numan Beyazıt, bir dergi yayınlamamı önerdi. Hazırlıklarımı yaptık ve başladık dergiyi yayınlamaya. Derginin adını da Numan Beyazıt koydu. Ekinde/yazında/Sesimiz Dergisi.” Akt. Turgut Koçak, “Hasibe Ayten’le Söyleşi”, *Ekin Sanat*, Sayı 72, Şubat 2012, s. 6.

21 Dinçer Sezgin, “Denemenin Usta Kalemı Vecihi Timuroğlu”, *Cumhuriyet Kitap*, Sayı 417, 12 Şubat 1998, s. 1 ve 4-6.

22 Ayten’in anlatımıyla; “*Sesimiz*’de yüzlerce yazar yazı yazdı. Hepsinin adlarını yazamayacağım. Çok uzun bir liste olur... Hasan Hüseyin, Cemal Süreya, Mustafa Şerif Onaran, Metin Altıok, Vecihi Timuroğlu, Sunullah Arsoy, Remzi İnanç, Atilla İlhan, Metin Eloğlu, Cabit Külebi, Füsün Altıok, İlhan Berk, Necati Güngör ve daha niceleri artık yanı başımda olan yazarlardı. Dergimizin sayıları yarı yarıya gençlere de açıldı. Şükran Farımaç, Yunus Koray, Yusuf Alper, Şükrü Erbaş, Özcan Karabulut, Cemil Kavrakçı, Turgut Çeviker gibi o günün genç kuşağı dergimizin yazarları idiler, ilk öyküleri, ilk şiirleri ile.” Akt. Koçak, agy., s. 7.

yazan Niyazi Berkes'in,²³ 1980 yılı ve bu yıl içindeki yazın etkinliği incelendiğinde, *Sesimiz* dergisindeki son çalışmasını Ağustos 1980'de, *Cumhuriyet*'teki son yazısını ise 10 Kasım 1980'de yazdığı görülmektedir. Bu durumun, 12 Eylül 1980 askerî darbesi ile belirgin bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkünse de, Kayalı'nın vurguladığı gibi, 1980'lere kadar, hatta daha sonrasında yurt dışında bulunup da, Türkiye'de günlük bir yayın organında veya süreli bir yayında Niyazi Berkes kadar sık yazan bir entelektüel bulunmamaktadır.²⁴

Niyazi Berkes'in bilim anlayışı, bilimsel yöntemi ve görüşlerinden oluşan fikriyatı, aslında onun düşün dünyasındaki duygu, düşünce, serzeniş, eleştiri, isyan ve suçlamaların yarattığı büyük fırtınanın merkezidir. Dışa vurulması halinde ise, bu içsel fırtınanın her yaştan kuşağın düşün yaşamına tarihsel bir hesaplaşma çağrısı olarak yansıdığı görülmektedir.

Temel insan hak ve özgürlüklerinin hiçe sayıldığı, fikir, ifade ve vicdan özgürlüğünün kısıtlandığı herhangi bir ortam ve dönemde, Niyazi Berkes'in zengin fikriyatının, önemle irdelenmesi gereken fikrî bir hazine şeklinde insanlığın önünde durduğunu vurgulamak önemlidir. Bu fikriyatta bulunabilecek güç, uzun süreli, sonuçları hemen belirginleşmeyecek bir toplumsal çürüme ve yozlaşmayla mücadeleye hazırlanırken, insanın önce kendisiyle, sonra da vatandaşlık namusuyla hesaplaşmasını sağlayacak ve hangi düzeyde olursa olsun, insana akıl sahibi olduğunu hatırlatacak mahiyettedir.²⁵ Bu anlamda, Niyazi Berkes'in miras bıraktığı fikriyatın kaynağında, gerçek Batı demokrasisi için mücadeleyi, toplumsal değişim/dönüşüme muhalif her çeşit fikir ve eylemle mücadeleyi, her türlü anti-demokratik düşünce şekline karşı güçlü savaşımları, insanı ve emeğini sömüren her türden emperyalizm reddini düşünsel düzeyde bulmak mümkündür.

Bu meyanda, Berkes'in 1970'lerin sonlarında *Sesimiz* dergisinde işlediği konular, onun özellikle 1952 sonrasında Kanada McGill Üniversitesi'ndeki çalışmalarında yoğunlaştığı Osmanlı-Türk tarihinin toplumsal gelişme konuları ile din-devlet-toplum-siyaset olguları arasındaki ilişkiler ve etkileşimler çerçevesinde şekillenmiştir. Keza Berkes, 1938 sonrası başlayan ve Atatürk devrimlerinden uzaklaşan sosyo-politik yön arayışlarının oluşturduğu değişimi, aslında 1948

23 Ek-1'de sunulan bibliyografya listesinden de görüleceği üzere, Niyazi Berkes *Sesimiz*'de iki yılda toplam 11 yazı kaleme almıştır.

24 Kurtuluş Kayalı, "Nihayet Gerçekleşen Bir Niyazi Berkes Sempozyumu Üzerine Bazı Düşünceler", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt 5, Sayı 19, 1999, s. 48.

25 Bu tasvirlerde yararlanılan kaynak olarak bkz. Şükran Kurdakul, *Çeçerinden Babali'ye Babali'den TİP'e Anılar*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2003, s. 28.

DTCF Tasfiyeleri ile fark etmiştir. Buna göre Berkes, arkasında bıraktığı 1940'ların Türkiye'sinin gittikçe Atatürk'ün açtığı çağdaşlaşma yolundan uzaklaştığını ve onun devrimlerinin sürekliliğinin kesintiye uğratılmaya başlandığını çözümlenmiş ve anlamıştır. Artık laiklik kavramı, yeni kavramlaştırmalara tabi tutulmaya başlanmıştır. Dinin siyasallaşması, gün geçtikçe gerek siyaset gerekse toplum içerisinde yer edinmeye, görünür olmaya ve güç kazanmaya başlamıştır.²⁶

Hâlbuki İslam dünyasında tarihten gelen sosyo-ekonomik, siyasal ve dinsel kökenli çağın dışında kalmışlık, toplumsal durgunluk ve gelişmeme olayları, sadece Anadolu topraklarını ilgilendiren bir konu değildir. Geniş İslamlık coğrafyasında birçok İslam ülkesi, yüzyılların getirdiği dinî taassup, otoriter ve anti-demokratik rejimler, ekonomik geri kalmışlık etkileriyle, günümüzde dahi neredeyse Ortaçağ'ın sosyo-politik şartlarında yaşamaktadır. Bunlara bir de sözde İslamlık adına kalkışılan terör ve vahşet hareketleri eklenmekte, Müslüman Müslümanı din uğruna katledebilmektedir. Bir barış, dostluk ve kardeşlik dini olan ve tek bir canlının bile katline -ne olursa olsun- onay vermeyen İslamlık, günümüzde neredeyse bir vahşet olgusu haline getirilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla bir toplumbilimci olarak Berkes, 1952 sonrasındaki düşünsel gelişiminde ve ilgili çalışmalarında, din-modernleşme çatışması çerçevesindeki belirli somut konular üzerine daha fazla yoğunlaşmıştır. Bunlar, özellikle din-devlet-toplum-siyaset dörtlüsünün toplumsal gelişmeyi etkilemesi üzerinden, İslam ülkelerinin ve toplumlarının çağdaşlaşması, bu ülkelerde din-devlet-toplum ilişkisi, laiklik, batılılaşma, uygarlaşma gibi konulardır.²⁷

---

26 1950'lerle birlikte Türkiye'de gerilik olaylarının hızlı bir yükselişe geçtiği ve 1960'larda durumun geldiği noktaya verilebilecek şu örnek hayli dikkat çekicidir; “*Gazetelere gönderilen İslam Devleti Anayasası tasarıısından bir nüsha da, Beyoğlu postabanesinden YÖN'e yollandı. Bu Anayasayı yazdıkları iddiasıyla, aralarında bir de Astronomi Doçenti bulunan yedi kişinin yakalandığı bir sırada, okuyucularımıza boşça vakit geçirtmek için Anayasanın önemli maddelerini yayınlıyoruz... İhtimai Nizam:... – Erkeklerin kendilerine olan meyilden faydalanmak için tayyarelerde kadın hostes, berberlerde ve lokantalarda güzel çocuklar (erkek) çalıştırmak yasaktır. / Ordu ve Öğretim Siyaseti:... – Öğretim siyaseti, islami zihniyet ve islami nefsiyeti tesis etmekten ibarettir.*” Bkz. Yön, “İslâm Devleti Anayasası”, Cilt 6, Sayı 211, 14 Nisan 1967, s. 2.

27 İsmail Coşkun, “Niyazi Berkes Üzerine”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 1991, s. 56. Ayrıca, Dinçer'in de vurguladığı şekilde; “*İslamiyet ile Sosyalizmin telif edilmesine dönük Yön dergisinde geniş yer tutan yaklaşımlar da Berkes'in paylaşmadığı dabası, anlamsız bulduğu eğilimlerdendir. Onun genel düşünününde din, ileri bir hareketin kalkış noktası olamayacak bir unsurdur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerindeki gözlemleri onun bu konudaki düşüncelerini teyit eder nitelikte olmuştur. Bu ülkelerdeki izlenimleri başka bir açıdan da önemlidir. İslam ülkelerinin Osmanlı'nın yaşadığı bunalımların benzerlerini yaşadığını, toplumsal meselelerin bu ülkelerde dinden, gelenekten bağımsız olarak hala ele alınmadığını görmüş olması Berkes'in, Kemalizm'in din ve gelenek konusundaki radikal tutumunun en doğru yaklaşım olduğu yolundaki*

Dolayısıyla Berkes'in *Sesimiz* dergisindeki çalışmalarından yaptığımız tahlil ve değerlendirmeler sonucunda, onun fikriyatını temellendirirken İslamlık, gelenek, laiklik, çağdaşlaşma (sekülerleşme), toplumsal devrimcilik, Batılılaşma, millî kültür, demokrasi gibi bazı temel toplumsal gelişme kavramlarını kullandığı ve görüş, yorum, tespit ve analizlerini de bu kavramsal nitelikler üzerinden oluşturduğu ve açıkladığı görülmüştür. Nitekim en yakın dostlarından biri olan Macit Gökberk'in deyişiyle; “*Niyazi, hem... güncel yazılarıyla, hem de bilimsel çalışmalarıyla, hep istediği Türkiye'yi açığa çıkartmak, onun anlaşılmasına yardımcı olmak çabasıdadır.*”²⁸ Bu anlamda Berkes'in *Sesimiz*'deki yazılarının da bu amaç doğrultusunda şekillendiği söylenebilir.

Berkes'in vurgusuyla, Altın Çağlar'ı geçen tek tanrılı dinler, günümüz dünyasında yaşayabilme, kendilerini yineleme, giderek dirilme, yeniden canlanma uğraşı içindedirler. Zira bugünkü modern dünyada inanca dayanan yaşam yok olmuş değilse de, bu dinlerin Orta Çağlar'da olduğu gibi, günümüzde de, “insanın dünyadaki yaşamına biçim verme”, “inanca dayanan bir yaşam yaratma” türünden girişimleri, modern çağda pek olanaklı görünmemektedir.²⁹

Bu meyanda, “...*dinin hakikaten hiç bir zaman bilgi elde etmek vasıtası olmadığına*”³⁰ dikkat çeken Niyazi Berkes, bu anlamda, dinlerin geçmişteki yayılış ve yerleşiş biçimlerinde, kalıplanmalarında etkisi olan dünya güçlerinin en açık olanının siyasî güç olduğuna, biraz daha derinde ise, ekonomik gücün de önümüze çıkacağına vurgu yapar. Din-siyasa-ekonomi güçleri, somut tarih olayları bakımından düşünülecek olursa, bazen üst üste, bazen yan yana veya kimi zaman da birbirlerini tersine etkileyen bir konumda oldukları görülür. Bunu sağlayan ana etmen, tarih denilen insan yaşamı sürecinin diyalektikidir. Önemli olan, üst-alt veya alt-üst sıralaması değil, kimildatıcı güç oluşudur. Ve bu esas kimildatıcı gücün de, ekonomik güç olduğunda hiç kuşku bulunmamaktadır.³¹

Ancak Berkes'in deyişiyle, din-siyasa-ekonomi öğeleri arasında din tabakası, kimi zaman öteki tabakaların üzerine öylesine güçlü bir şekilde oturur ki, toplumdaki ekonomik güç onun altında tüm kimildatıcılık gücünü yitirir. Böyle

kanaatini pekiştirmiş olsa gerektir.” Bkz. Hasan Dinçer, *Niyazi Berkes'e Göre Kemalizm ve Çağdaşlaşma*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 176.

28 Akt. *Toplum ve Bilim*, “Macit Gökberk ile Söyleşi”, Sayı 45, 1989, s. 7.

29 Niyazi Berkes, “Dinler ve Çağlar”, *Sesimiz*, Sayı 121, Ağustos 1979, s. 3.

30 Niyazi Berkes, “Okuduklarımız: Kitaplar: Yeni İslâmcılık (İslâm Ansiklopedisi ve İslâm-Türk Ansiklopedisi)”, *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 8, Ağustos 1941, s. 120.

31 Berkes, agm., s. 3.

bir duruma gelmiş bir toplumun kıvıldatılması için “devrim” olarak bilinen güllenin, bu yapıya çarparak onu yıkmasından başka yol bulunamaz.³²

Bu anlamda, Berkes’e göre, modern çağ insanının dinler konusunda fark edemediği önemli bir nokta da, bu dinlerin Altın Çağlar’ından çıktıktan sonra, etnik, siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda bütünlüklerini koruyamayıp, parçalara bölünmüş olmalarıdır. Bunun anlamı şudur: Dinler, kendi aralarında olduğundan fazla, kendi kapsamlarına giren insan toplumlarına düşmanlık, hizip ve mücadele yaratmışlar ve böylece, kendi dindışları arasında bütünlük, birlik ve beraberlik sağlayabilecekken, bilâkis, (bugün daha da artan şekilde) kan, gözyaşı ve vahşet yaratmışlardır.³³

Berkes’in bu görüşlerinden yola çıkarak, şu hususlara dikkat çekilebilir: Günümüzde dinler, mezhepler arasındaki tartışma, çekişme, çelişki ve hizipleşmeleri en aza indirmek veya dünya sorunları bakımından yarattıkları sonuçları gidermek, ne ilahiyatçılar, ne siyasiler, ne ekonomistler, ne de sosyologlar için pek mümkün görünmemektedir. Örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasında İslam komünizme karşı bir bariyer olarak kullanılmaya çalışılmış, 11 Eylül saldırıları sonrasında ise İslam, dünyanın yeniden şekillendirilmesinde ve yönlendirilmesinde bir “terör dini” gibi gösterilmeye çalışılmış; ancak ironik bir şekilde, bir yandan “Medeniyetler İttifakı” adı altında bir uzlaşma zemini oluşturulmaya çalışılırken, öte yandan Büyük Orta Doğu Projesi ile öngörülen coğrafyadaki İslam ülkeleri emperyalizmin susarak izlediği kalkışma, isyan ve iç savaş gibi ülke-içi kanlı mücadelelere sahne olmuştur. Dolayısıyla aslında günümüzde geçmişte Avrupa tarihinde yaşanan din savaşlarının, bugün küresel boyutta ve daha farklı amaç ve boyutlarda sürdürüldüğünü söylemek pek de yanlış olamayacaktır.

Bu anlamda, Berkes’in de vurguladığı şekilde, esas sorun, çağımızın artık bir din çağı değil, ekonomik-politik temelli bir emperyalizm çağı olmasıdır. Bu anlamda, Hıristiyanlığın altın çağ sonrası aşamalarındaki çabası daha çok kendi kendine karşı bir çaba biçiminde gözüktüğü halde, İslamlıktaki çaba, temelde kendisi ile bugünün dünyasının siyasal ve ekonomik güçlerine karşı bir çabadır. Berkes’in kastettiği ve çoğu İslam coğrafyasında yaşayan din taklitçileri, aradaki bu farkı göremeyenlerdir. Bunlar, siyasetin veya küresel ekonomik sistemlerin ve

---

32 Berkes, agm., s. 4.

33 Berkes, agm., s. 4.

en kötüsü de emperyalizmin -bilerek veya bilmeyerek- uşağı olmuş -her türden- kişiler ve topluluklardır.³⁴

Berkes'in vurgusuyla, Atatürk; “*bağımsız, eskiliklerden özgürleşmiş [seküler], çağ gereklerine göre kalkınmış bir ulus oluşturma amacı vasiyet*”³⁵ etmiştir. Dolayısıyla Niyazi Berkes için laiklik, yalnızca din-devlet arasında bir boşanma sorunu değil,³⁶ daha öncelikle “geleneksel kutsal” ile “kutsal olmayan” değerler arası ilişkiler sorunudur. Burada kutsal olan, geleneksel-despotik bir Ortaçağ devlet yönetim sistemine sahip Osmanlı Devleti ve onun siyasal rejiminin yarattığı toplumsal ve ekonomik yapıdır. Berkes, dinin yozlaşmasıyla geleneksel olarak kurallanmış bir toplumsal bütüne ve kültüre karşılık, çağdaşlaşma yolunda laik toplumu öngörmüş ve toplumsal yaşamın her alanına yansımaları gereken laikliği de, toplumun zihniyet ve düşüncesinin dinin özünden sapmış kutsallaştırılmış gelenek, hurafe, sahtekârlıklardan kurtulması olarak anlamıştır. Bu meyanda Berkes için laiklik kavramı, din-devlet işlerinin ayırımının çok ötesinde, toplumsal yaşamın, belleğin ve düşüncenin tüm alanlarında yozlaşmaya yol açan kutsallaştırılmış geleneğin tasfiyesidir. Bu da ancak, çağdaş eğitim, hukuk, ekonomi, kültür ve demokrasi anlayışı ile gerçekleştirilebilecek bir realitedir.

Bu çerçevede, Niyazi Berkes'in, laiklik ile sekülerleşme arasında bir ayırım yaparak, laikliği “çatı kavram” olarak kabul ettiği, sekülerleşmeyi ve bu anlamda çağdaşlaşmayı ise, onun altında birer bacak olarak gördüğünü teşhis etmekteyiz.³⁷ Bu önemli ayırım, Berkes'in laikliği çok değişik siyasal ve toplumsal alanların (ulusal bağımsızlık, uluslaşma, ekonomi gibi) temeli olarak gördüğünü, sekülerleşmeyi ise, sadece toplumun çağdaşlaşması anlamında kabullendiğine

34 Berkes, agm., s. 4.

35 Niyazi Berkes, “Bir Yüzyıl İçinde Atatürk”, *A.Ü. SBF Dergisi*, (Atatürk Özel Sayısı), Cilt 36, Sayı 1-4, Ocak-Aralık 1981, s. 120.

36 Berkes, bu farkı şöyle ortaya koymaktadır; “*Bir rejim için kullanıldığı zaman, lâik tâbiri ile, umumî olarak ve kısaca din işleri ile dünya işlerini ayıran bir rejim kastedilir. Bununla beraber, lâiklik ile kastedilen şey sadece devlet içinde din işleri ile dünya işlerine müteallik otoritelerin birbirinden ayrılması kastedilmez. Sosyal hayatın birçok cepheleri ile din arasındaki münasebetin çözümlenmesi kastedilir. Nitekim bizde lâiklik dendiği zaman yalnız siyasî ve dinî otoritelerin ayrılması değil, maariğin, ailenin, ekonomik hayatın, hukukun, hattâ muâşeret, kıyafet ve sairinin değişmez din ölçülerinden ve kaidelerinden ayrılarak zamanın ve hayatın içi ve zaruretlerine göre tayin ve tanzim edilmesi anlaşılır.*” Bkz. Niyazi Berkes, “Türk İnkılabında Lâikliğin Gelişmesi”, *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 35, Kasım 1943, s. 427.

37 Berkes, *Sesimiz* dergisinde yayımladığı “Atatürk ve Laikliğin İki Kaynağı” başlıklı makalesinde laikliğin bir çatı kavram olduğunu ve barış, demokrasi, ulusçuluk, uluslaşma, ulusalcılık, ekonomik gelişmişlik gibi birçok sosyo-politik kavramı da bünyesinde barındırdığını vurgulamaktadır. Ayrıntı için bkz. Niyazi Berkes, “Atatürk ve Laikliğin İki Kaynağı”, *Sesimiz*, Sayı 108, Temmuz 1978, s. 7-11.

yönelik yorumumuza ışık tutmaktadır. Bu meyanda, Berkes'in yorumuyla, devletin ve toplumun seküler olabilmesi için, öncelikle laik olması gerekir. Diğer deyişle laiklik, sekülerleşmeyi ve çağdaşlaşmayı öncelemektedir.

Bu anlamda, Niyazi Berkes'in fikriyatında çağdaşlaşma kavramı, "laiklik" ya da "toplumsal laikleşme" ile doğrudan bağlantılı bir olgudur. Ancak Berkes'in fikriyatında çağdaşlaşma, laikliğin bir alt kümesi olarak, daha çok doğrudan "sekülerizm" kavramı ile örtüşen bir konumdadır. Ayrıca, çağdaşlık kavramının bir başka yüzünün de Batılılaşma ile baktığı söylenebilir. Dolayısıyla Berkes için laiklik "barış"tır; laiklik "ekonomik gelişme/gelişmişlik"dir; ³⁸ laiklik "demokrasi"dir; laiklik "fikir, ifade ve vicdan özgürlüğü"dür; laiklik "çağdaşlık"tır; laiklik "ulusçuluk", "ulusalcılık"tır; laiklik "siyasal bağımsızlık"tır;³⁹ laiklik "millî, demokratik devlet"tir.

Bu çerçevede, Berkes'in tüm entelektüel yaşamı boyunca en önem verdiği kavramların başında gelen demokrasi anlayışında nihai noktayı, kadının toplumdaki yerinin belirlediğini iddia etmek mümkündür. Berkes için, bir toplum ne denli demokratik ise, kadının toplumdaki yeri o ölçüde eşit ve güçlüdür. Niyazi Berkes, bir toplumdaki demokratikleşme ile kadınlara verilen haklar ve kadının toplumdaki eşit statüsü arasında kurduğu bağıntıya o denli önem vermektedir ki, bunu daha 1935 yılında İstanbul'da toplanan ve Berkes'in de genç bir sosyoloji asistanı olarak iştirak edip izlediği Dünya Kadınları Kongresi üzerine yazdığı yazıyı,⁴⁰ 43 yıl sonra aynı heyecanla ve aynı coşkuyu yaşayarak, *Sesimiz* dergisinde yeni okuyucular için tekrar anması ve kaleme almasıdır.⁴¹

38 Berkes'e göre, ekonomi (iktisat) laikliğin bir başka boyutudur. Ancak, laiklik ilkesi marifetiyle, din-dünya karşılaşması sorununu çağa en uyumlu biçimde çözümleyen Türkiye'nin siyasal ve ekonomik öğelerinde de daha iyi durumda olması gereklidir. Bunun nedeni, bu çözüm modelini, toplumun önderlerinin ya anlayamamış olması, ya da anlamışlardır da, siyasal ve ekonomik nedenlerle onun dikine gitme arzularıdır. Bkz. Niyazi Berkes, "Din ile Dünya Arası Sorunlar", *Sesimiz*, Sayı 122, Eylül 1979, s. 5.

39 Berkes'e göre, siyasal bağımsızlık, laikliğin bir başka boyutudur; "*Laiklik bir din savaşının değil, bir siyasal ideoloji savaşının ürünüdür. Dinsel değil, siyasal bir sorundur. Laiklik bir yandan çağdaşlaşma karşıtı bir din sömürücülüğü ideolojisine, diğer yandan onu dışarıdan yürütmek isteyen siyasal güçlere karşı ulusal varlığın bağımsızlığı, kişi olarak vatandaş özgürlüğü ilkesidir. Onu gerçekleştirmekten ve sürdürmekten yoksun[.] geri kalmış herhangi bir ülke görünüşte siyasal bağımsızlığı bulduğunu sanıyorsa yanılıyor. Atatürk'ün tekrar tekrar söylediği gibi, o bir gün gene emperyalizmin boyunduruğu altına girecektir.*" Bkz. Niyazi Berkes, "Atatürk ve Laikliğin İki Kaynağı", *Sesimiz*, Sayı 108, Temmuz 1978, s. 11.

40 Niyazi Berkes, "Dünya Kadınlarının Kongresi", *Ahlak Siyasal Bilgiler Mecmuası*, Sayı 49, Nisan 1935, s. 67-70.

41 Niyazi Berkes, "Bir Konferansın Anıları", *Sesimiz*, Sayı 111, Ekim 1978, s. 8-9.

Nitekim Berkes, yıllar sonraki bu ikinci yazısında, “1935 de Yıldız sarayının salonlarında İngiliz, Amerikalı, Avrupalı, ve zarif “sarı”lerine bürünmüş Hintli bayanlar, Afrikanın siyah tenli hanımları, Arap komşularımızın kadın baklarını savunmada ün almış (özellikle Mısırlı) bayanları, bir genç asistan olarak ilk gördüğüm bu uluslararası kongreyi yaşam boyu bana hiç unutturmadı.”⁴² derken, aslında şu hususları vurgulamak istemektedir: Atatürk Türkiye’inde kadın hakları ve kadın haklarında eşitlik konuları üzerine böyle bir uluslararası kongrenin düzenlenmesi, Türk kadınının şerefi için büyük önemdedir. Zira böylesi bir kongre, Atatürk Devrimleri’nin en önemlisi sıfatıyla toplumsal yapıda en etkin olanının, dolayısıyla da Türk toplumunu “kadınlık” konusunda uygar dünya toplumlarının ön safına çıkarma yolunu açanın, en başta bu devrim olduğunu kanıtlamaktadır.⁴³

Adeta “geleceğe mektup yazan” bir düşünür olarak Berkes, yine demokratik kadın hakları ve kadının toplumdaki yeri üzerine, kadınlar hakkında günümüzdeki sorunları ayna gibi yansıtan şu değerlendirmelerde bulunmuştur; “O gün bu renk renk bayanlardan Atatürk Türkiyesinin bütün dünya kadınlarına model olduğuna inandıklarını dinliyor, koltuklarımız kabarıyordu. Ne günlerdi!... Ama dünya durmaz, yürür... Yirminci yüzyılın üç çeyreği geçti. Giderek son çeyreğinin birkaç yılını da geçirdik. Geçmiş yılların çokluğuna bakarak bu yüzyılın tarihteki yeri üzerine nitelendirici yargılar verilebilir belki. Bunlardan biri kuşkusuz kadın sorunu üzerine olacaktır. Yirminci yüzyıl kadın yüzyıldır. Türkiye de de öyle. Fakat ne dünyada ne burada kadının savaşı bitmiştir. Savaşın kapsamı çok daha genişlemiştir. Doğum kontrolü sorunları, doğum olayının kendisi, çocuk bakımı, kadının gittikçe toplum yaşamında yer alması, meslek sorunları ve hepsinin üstünde şu sorun vardır: bugün artık ayrı bir kadınlık sorunu diye bir sorun yok; kadının bütün geleceği toplumun bütünüünün sınıf ayrımları olayı, Türk toplumunun ekonomik ve siyasal bağımsızlığı sorunları ile sıkı sıkıya bağlıdır.”⁴⁴

42 Agm., s. 8.

43 Bu devrimin ruhu da, toplumu, düşünceyi ve zihniyeti “kutsallaşmış geleneğin boyunduruğundan kurtaran” laiklik ilkesi sayesinde doğmuştur. Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973, s. 17. Zira bu konu, Berkes’in vurguladığı şekilde, bugün halen İslam coğrafyasındaki, laik Türkiye hariç, tüm İslam ülkelerinin siyasal rejimleri ile toplumlarının içinden çıkmadığı, bir türlü çözümleyemediği temel sorundur; “Hristiyanlıktaki laikleşme süreci açısından bakılınca buradaki sorun şu niteliğe varır; demokratik görüşe dayalı bir siyasal toplumda dinin yeri ne olabilir? Daba önceki yüzyılda bu sorunun tersinin sorulduğunu görmüştük. Onlar, soruyu “İslam anlama göre kurulacak devlette ne tür bir demokrasi olabilir” biçiminde soruyorlardı. 1876 Kanunu Esası’sinin trajedisi bu terslikten kaynaklanmıştı. Türkiye dışındaki kimi İslam ülkelerinde sorun bugün de böyledir.” Bkz. Niyazi Berkes, “Türk Din Toplum Bilimine Giriş”, *Teokerasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984a, s. 62.

44 Berkes, agm., s. 8-9.

Görüldüğü gibi, Niyazi Berkes'in arzuladığı, Batı uygarlığında olduğu gibi, özgür bir yurttaş ve birey olarak hak ve özgürlüklerini tam olarak eline alabilmiş, her düzey ve ortamda temsil eden ve edilebilen yurttaşları yaratan demokratik çağdaş bir toplumdur. Zira özgür birey sorunu, özellikle İslam toplumlarında, aslında din-toplum-devlet-siyaset dörtlüsünün tam merkezinde çözüm bekleyen en önemli demokrasi sorunudur.⁴⁵ Nitekim Berkes'in vurgusuyla; “*Eğer demokrasiyi sadece bir yönetim altında bulunan kişilerin o yönetime uyması, hatta ona oy vermesi olarak alırsak o eski Yunanistan'dan daha da eski ve aşiret, kabile düzenlerinde yaşayan kavimlerde bile vardı.*”⁴⁶ Dolayısıyla elbette -hala- günümüz Türkiye'si ve onun sahip olduğu demokrasi uygulaması için “demokrasi” demek mümkün değildir.

Bilindiği üzere, 1982 Anayasası'nda Atatürk ilkelerinden kaynaklı bazı değişmez, değiştirilmesi teklif dahi edilemez maddeler bulunmaktadır. Niyazi Berkes, bu konuyu “demokrasi ilkesi”yle şu şekilde bağdaştırmaktadır; “*Kemalist düşünce yapısının temel öğelerinin, anayasal ilkeler olarak tartışma konusu olamayacağını ileri sürmek, bir diktatörlük rejimi önermek olmuyor mu, denebilir. Üç sözcükle nitelediğim Laik, Ulusal, Cumhuriyet rejiminin temelleri hemen bütün çağdaş rejimlerin içinde bulunduğu ya da içine girmek için savaştığı siyasal temellerdir. Bu temelleri bulamayan siyasal çabaların er ya da geç sapır sapır devrildiklerini ya da döküldüklerini boyuna görmüyor muyuz? Nitelendirdiğim rejimin bir dikta rejimi olup olmaması bu temeller üstüne kurulacak pay*

45 Keza Berkes'e göre; “*İslamlık bir kişi inancıdır; bir devlet, bir toplum inanca değildir. İslamlığa özgü bir devlet biçimi dogması yoktur. Din bir anayasa kaynağı olmadığı gibi, devlet kanunları da hiçbir zaman değişmez kanunlar sayılmaz. Halk yığınlarıyla devlet arasındaki bağlılık din bağı olmaktan çıkınca onun yerini ulusal demokratik örgütlenme bağları alacaktır. Henüz bütünüyle çözümlenmemiş olan bu sorun, soyut anlamda bir din sorunu değil, siyasal bir sorundur?*” Bkz. Niyazi Berkes, “Laiklik Rejiminde Politik Gelişme”, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984b, s. 79-80. Dolayısıyla Berkes'in dikkat çektiği şekilde, İslam dini dünyasında, “din”in “dünya” ile özellikle de dünyanın siyasal, ekonomik sorunlarıyla yüzleşmesi, Hıristiyanlıktaki modelden farklıdır. İslam dünyasında din, ne bütünleşme çabası içindedir, ne de kendi bünyesindeki bir zıtlık (diğer deyişle, Ortaçağ ile Modern Çağ zıtlığından süzülüp gelen “inanç ile akıl” arasındaki sorunla karşılaşma) içindedir. İslam dünyasının sorunu daha farklı, büyük ve güçtür. Bu anlamda, İslam dünyasının karşılaştığı durum, ekonomik kalkınmasının tek kımıldatıcısı niteliğindeki ekonomi öğesine bu gücü verebilecek devrim olanağını bulamama ya da nasıl bulunacağını bilememe sorunudur. Daha kötüsü, İslam dünyasının yaşadığı bu olumsuzluğa etki eden daha büyük sorun ise, karşılaştığı dünya güçlerinin kendi içinden değil, doğrudan dış kaynaklı olmasında, yani dışarıdan gelmesindedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin sorunu “din” sorunu değil, bilakis ya siyasal sorundur, ya da daha derine gidildiğinde ekonomik sorundur. Ne zaman ki, Türkiye'de bir din adamının Devlet Başkanı olduğu görülür, işte o zaman bir “din sorunu”nun varlığından söz edilebilir. Bkz. Niyazi Berkes, “Din ile Dünya Arası Sorunlar”, *Sesimiz*, Sayı 122, Eylül 1979, s. 4.

46 Niyazi Berkes, “Demokrasinin Beşiği”, *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1974, s. 2.

*katkılarının ne ölçüde o temellerle uyumlu olduğuna bağlıdır.”*⁴⁷ Berkes'in de, tüm entelektüel ve akademik yaşamı boyunca had safhada önem verdiği Türkiye'nin ve Türk toplumunun demokratikleşmesi konusunda dikkat çekmek istediği ana noktanın bu olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Bu çalışmada, bir bilim insanı ve düşünür olarak, kendisine özgün, kapsamlı ve geniş açılı görüş ve tahlilleriyle Türk düşünce hayatına önemli katkılarda bulunmuş Niyazi Berkes'in, 1970'li yılların sonlarında *Sesimiz* dergisi ile olan fikrî birliktelik ve ortaklığının, onun fikriyatı ve bunu besleyen laiklik, sekülerleşme, çağdaşlaşma, modernizasyon, demokrasi gibi ana damar kavramlar üzerinden detaylı bir araştırma ve incelemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Yaptığımız incelemelerden gördüğümüz şekliyle, Niyazi Berkes'in ruhunda 1920'lerde tutuşan ve yaşamını yitirdiği güne kadar da sönmeyen ateş, Mustafa Kemal Atatürk ve onun devrimleri ile kurduğu çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'ne duyduğu sevgi ve bağlılığın ateşi olmuştur. Bu ruhsal ateş, onun entelektüel kimliğinde de oldukça önemlidir. Keza bu, Berkes'in fikriyatında sosyolojik ve tarihsel olarak yaptığı tüm inceleme, çalışma ve analizleri besleyen ana düşün damarlarından biri olmuştur.

Berkes'in Türk düşünce dünyasında yükselmeye başladığı 1940'lı yıllar, aynı zamanda, özellikle 1945 sonrası dönemle, yönetici ve sivil egemen sınıflarca başlatılan “Amerikan uyduculuğu”nun etkisiyle Türk siyasî ve toplumsal hayatında yitimi hızlanan toplumsal devrimcilik ve ulusal bağımsızlık yanında, Niyazi Berkes'in de DTCF'den ve sonrasında da Türkiye'deki bilim insanlığı görevinden tasfiye edildiği yıllardır. Bu anlamda, akademik ve entelektüel gelişim sürecinin en verimli döneminde bir takım siyasî mülahazalarla Türk düşünce hayatındaki aktif fikrî üretiminden tasfiye edilen Niyazi Berkes'in kişiliği ile akademik ve entelektüel kimliğini şekillendiren ana etkenlerin başında, doğumundan ölümüne değin yaşadığı gerilimli siyasal dönemlerin ve olaylarının geldiğini söylemek mümkündür. Özellikle de 1940'lı yıllarda yaşadıklarının, Niyazi Berkes'in tüm yaşamını olduğu kadar, bundan sonraki akademik ve entelektüel yönü ve içeriğini tamamıyla etkilediği görülmüştür. Buna ilaveten, Türk siyasî hayatında din istismarcılığının ve dini siyasete alet etmenin arttığı

---

47 Niyazi Berkes, “Anayasa Kaynağı Olarak Söylev”, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984c, s. 156.

1950'li yıllar, Niyazi Berkes'in akademik çalışmalarının, tasfiye sonrası gittiği Kanada'da "çağdaşlaşma-din çatışması" üzerine yoğunlaşmasında etkili olmuştur.

Sesimiz dergisindeki yazılarını, fikriyatının diğer belgeleriyle birleştirip okuyunca vardığımız sonuca göre, din sosyoloji alanında çok fazla ve kapsamlı çalışmaları bulunan Niyazi Berkes, İslam dinine ve diğer tüm inançlara büyük saygı gösteren bir düşünürdür. Onun din konusundaki esas probleminin, özellikle İslam dininin içine düşürüldüğü, Müslümanlığın getirildiği durum olduğu görülmüştür. Bu meyanda Berkes, Osmanlı tarihinden başlayarak günümüze kadar artan bir şekilde tezahür eden ve bazı çevrelerin artık vazgeçilmez politikaları haline getirdikleri din istismarcılığı ve ticaretine, din alanında, din adına yapılan sahtekârlıklara karşı bir düşün geliştirmiştir.

Bu çerçevede, çalışmamız kapsamında Niyazi Berkes'in tespit ettiğimiz başlıca entelektüel özelliklerinden biri de, onun, çektiği tüm sıkıntılara rağmen Türkiye'ye ve akademik camiaya küsmeyerek, yurt sorunlarından uzak kalmamış olması ve bir zorunlu sürgün yaşamını benimsemeyerek, Türkiye'nin geçirdiği değişme ve çağdaşlaşma çabalarını her aşamada duyarlılıkla izlemesi ve incelemiş olmasıdır. İşte, Niyazi Berkes'in 1970'lerin sonlarında iki yıl süreyle *Sesimiz* dergisiyle kurduğu fikrî beraberliğin temel sebeplerinden biri de budur.

Sesimiz dergisindeki yazılarının irdelenmesi ile vardığımız nihai kanaate göre, Berkes'in bu dergideki gözlem ve tespitleriyle varmak istediği nokta, Türk laikliğinin değerini ve önemini doğru olarak kavrama zorunluluğunu vurgulamaktır. Hatta gerek Berkes'in bu satırları yazdığı 1970'li yıllar, gerekse günümüz uluslararası siyaset ilişkileri ve gelişmeleri çerçevesinde, bu zorunluluğu vurgulama işini yalnızca Türkiye için yapma olanağı bile giderek olanaksızlaşmaktadır. Keza çevremizdeki ve uzağımızdaki, laikliği hiç bilmeyen veya bildiği halde laik bir rejime hiç sahip olamamış Müslüman devletleri bir yana bırakacak olursak, laiklik gibi Cumhuriyet'in en büyük kazanımlarından birine sahip çağdaş ve demokratik Türkiye devletinde laikliğin değer ve öneminin bilinmeyişinin başlıca nedeninin, insana özgü tarihsel unutkanlık ve/veya bilinçsizlik olduğunu söylemek mümkündür. Türk laikliğinin neye karşı geliştiği, yakın tarihteki hangi tezin anti-tezi olarak ortaya çıktığı unutulmuş durumdadır. Ancak görüldüğü kadarıyla, Berkes'in -*Sesimiz* dergisi de dâhil- fikrî dünyasının, bu hatırlatmayı sağlayacak birçok faydalı ve uyarıcı bilgiyi içerdiği de dikkatlerden kaçmaması gereken ayrı bir hakikat olarak usumuzun önünde durmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

A.Ü. DTCF Personel Arşivi

A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144).

Sürekli Yayınlar

A.Ü. SBF Dergisi.

Aylık Siyasal Bilgiler Mecmuası.

Cumhuriyet.

Cumhuriyet Kitap.

Folklor/Edebiyat Dergisi.

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi.

Milliyet.

Motif Akademi.

Sesimiz.

Tarih ve Toplum.

Toplum ve Bilim.

Yön.

Yurt ve Dünya.

Kitap ve Makaleler

AK Gökhan (2013/2) "Türk Düşününde Yersiz Yurtsuz Bir Yalnızlık: Niyazi Berkes", *Motif Akademi*, (Dosya: Kıbrıs Özel Sayısı-II), Sayı 2, s. 196-217.

AK Gökhan (2014) "Niyazi Berkes Yazını Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 54, Sayı 2, Aralık, s. 419-486.

ASLAN Cumhur (2011) "Türk Çağdaşlaşmasının Düşünürü Olarak Niyazi Berkes", *Niyazi Berkes'in Sosyoloji Anlayışı*, Mehmet Devrim Topses, Anı Yayıncılık, Ankara, s. 1-7.

BERKES Niyazi (1935) "Dünya Kadınlarının Kongresi", *Aylık Siyasal Bilgiler Mecmuası*, Sayı 49 (Nisan), s. 67-70.

BERKES Niyazi (1941) "Okuduklarımız: Kitaplar: Yeni İslâmcılık (İslâm Ansiklopedisi ve İslâm-Türk Ansiklopedisi)", *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 8 (Ağustos), s. 113-121.

BERKES Niyazi (1943) "Türk İnkılâbında Lâikliğin Gelişmesi", *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 35 (Kasım), s. 427-435.

- BERKES Niyazi (1946) *Siyasî Partiler: İngiltere, Amerika, Fransa ve Amerikada*, Yurt ve Dünya Yayınları, İstanbul.
- BERKES Niyazi (1965) *İkiyüç Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- BERKES Niyazi (1973) *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- BERKES Niyazi (1974) “Demokrasinin Beşiğı”, *Cumhuriyet*, 9 Ekim, s. 2.
- BERKES Niyazi (1981) “Bir Yüzyıl İçinde Atatürk”, *A.Ü. SBF Dergisi*, (Atatürk Özel Sayısı), Cilt 36, Sayı 1-4 (Ocak-Aralık), s. 95-120.
- BERKES, Niyazi (1982) *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- BERKES Niyazi (1982a) “‘İhtilal’, ‘İnkılap’ ve Devrim”, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul, s. 133-151.
- BERKES, Niyazi (1984) *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul.
- BERKES Niyazi (1984a) “Türk Din Toplum Bilimine Giriş”, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, s. 44-63.
- BERKES Niyazi (1984b) “Laiklik Rejiminde Politik Gelişme”, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, s. 71-80.
- BERKES Niyazi (1984c) “Anayasa Kaynağı Olarak Söylev”, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, s. 155-158.
- COŞKUN İsmail (1991) “Niyazi Berkes Üzerine”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, s. 49-86.
- ÇETİK Mete (1998) *Üniversitede Cadı Kazanı: 1948 DTCTF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav’ın Müdafası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- DİNÇER Hasan, *Niyazi Berkes’e Göre Kemalizm ve Çağdaşlaşma*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2012.
- İNAN Özer (1993) “Niyazi Berkes”, *Türk Toplum Bilimcileri-1*, Ed. Emre Kongar, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 237-278.
- İNAN M. Rauf (1978) “Az Gelişmişliğin Nedeni”, *Sesimiz*, Sayı 106 (Mayıs), s. 10-12.
- KAYALI Kurtuluş (1989) “Hocam Niyazi Berkes’in Ardından”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 11, Sayı 62 (Şubat), s. 7-8.
- KAYALI Kurtuluş (1999) “Nihayet Gerçekleşen Bir Niyazi Berkes Sempozyumu Üzerine Bazı Düşünceler”, *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Cilt 5, Sayı 19, s. 45-51.
- KOÇAK Turgut (2012) “Hasibe Ayten’le Söyleşi”, *Ekin Sanat*, Sayı 72 (Şubat), s. 6-9.
- KURDAKUL Şükran (2003) *Cezayevinden Babali’ye Babali’den TİP’e Anılar*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.
- OĞUZ Burhan (2000) *Yaşadıklarım, Dinlediklerim: Tarihî ve Toplumsal Anılar*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- OKTAY Ahmet (1988) “Aydının Ölümü”, *Milliyet*, 23 Aralık, s. 10.

- ÖZLEM Doğan (2000) “Niyazi Berkes’in Bilim Anlayışı”, *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*, Yay.Haz. İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, KKTC, s. 135-149.
- SEZER Ruşen (2000) “Mektuplardaki Niyazi Berkes”, *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*, Yay.Haz. İsmail Bozkurt, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Yayınları, Gazimağusa, KKTC, s. 151-186.
- SEZGİN Dinçer (1998) “Denemenin Usta Kalemî Vecihî Timuroğlu”, *Cumhuriyet Kitap*, Sayı 417, 12 Şubat, s. 1 ve 4-6.
- Toplum ve Bilim* (1989) “Macit Gökberk ile Söyleşi”, Sayı 45, s. 5-13.
- Yön* (1967) “İslâm Devleti Anayasası”, Cilt 6, Sayı 211, 14 Nisan, s. 2.

Sözlü Tarih Çalışması

Sesimiz Dergisi Kurucusu ve Sahibi Hasibe AYTEN ile 14 Ekim 2013 Tarihinde Gerçekleştirilen Görüşme.

Ekler

Ek 1. Niyazi Berkes'in *Sesimiz'de* Yayımlanan Yazıları Bibliyografyası

- BERKES Niyazi (1978) “Atatürk ve Laikliğin İki Kaynağı”, *Sesimiz*, Sayı 108, Temmuz, s. 7-11.⁴⁸
- BERKES Niyazi (1978) “Bir Konferansın Anıları”, *Sesimiz*, Sayı 111, Ekim, s. 8-9.⁴⁹
- BERKES Niyazi. (1979) “Komşunun Kaz Boyutlu Tavuğu”, *Sesimiz*, Sayı 116, Mart, s. 3-4.⁵⁰
- BERKES Niyazi (1979) “Devrimler ile Devrimciler”, *Sesimiz*, Sayı 117, Nisan, s. 8-9.⁵¹

48 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 159-167”de de yayımlanmıştır. Nitekim *Atatürk ve Devrimler* başlıklı eser, Niyazi Berkes’in, Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet ve Atatürk Devrimleri ile ilgili çeşitli tarih ve yerlerde yayımlanmış makale, inceleme ve çalışmalarını bir araya getiren toplu yapıtlarının (derleme) birinci kitabıdır.

49 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 197-199”de de yayımlanmıştır. Nitekim *Teokrasi ve Laiklik* başlıklı eser, Niyazi Berkes’in, teokrasi, laiklik ve din-siyaset-toplum ilişkilerini irdeleyen çeşitli tarih ve yerlerde yayımlanmış makale, inceleme ve çalışmalarını bir araya getiren toplu yapıtlarının (derleme) ikinci kitabıdır.

50 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Teokrasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 106-109”de de, ancak “İran’da Yangın Var!” başlığı ile yayımlanmıştır.

51 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 128-132”de de, ancak “Devrimler ve Devrimciler” başlığı ile yayımlanmıştır.

- BERKES Niyazi (1979) “Dinler ve Çağlar”, *Sesimiz*, Sayı 121, Ağustos, s. 3-4.⁵²
- BERKES Niyazi (1979) “Din ile Dünya Arası Sorunlar”, *Sesimiz*, Sayı 122, Eylül, s. 3-5.⁵³
- BERKES Niyazi (1979) “Din’ler ve Devrim’ler”, *Sesimiz*, Sayı 123, Ekim, s. 3-5.⁵⁴
- BERKES Niyazi (1979) “Kırım Savaşı ve Finten”, *Sesimiz*, Sayı 125, Aralık, s. 3-4.
- BERKES Niyazi (1980) “Tarih, Efsane, Masal ve Yalan (1)”, *Sesimiz*, Sayı 130,⁵⁵ Mayıs, s. 6-7.⁵⁶
- BERKES Niyazi (1980) “Tarih ve Ortaçağcılık (2)”, *Sesimiz*, Sayı 131, Haziran-Temmuz, s. 6-7.⁵⁷
- BERKES Niyazi (1980) “Siyasal-Ekonomik Tarih Karşısında Din”, *Sesimiz*, Sayı 132, Ağustos, s. 24-25.⁵⁸

---

52 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Teokerasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 164-167”de de yayımlanmıştır.

53 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 225-228”de de yayımlanmıştır.

54 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 229-234”de de, ancak “Dinler Devrimci Olabilir mi” başlığı ile yayımlanmıştır.

55 Dergi kapağında bu sayının numarası olarak 131 yazmaktadır; ancak, bunun sehven yapılan bir baskı hatası olduğu görülmüştür. Zira gerçekte Mayıs 1980 sayısı 130’uncu sayıdır. Bu konu, derginin kurucusu ve sahibi Hasibe Ayten ile 14 Ekim 2013 tarihinde yapılan yüzyüze görüşmede de teyit edilmiştir.

56 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Teokerasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 168-170”de de yayımlanmıştır.

57 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Teokerasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 171-173”de de yayımlanmıştır.

58 Bu yazı, aynı zamanda, “Niyazi Berkes, *Teokerasi ve Laiklik*, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1984, s. 174-177”de de yayımlanmıştır.